

Balázs Géza

A magyar nyelv jövője

Az erős nyelvek terjeszkednek

A bölcsek tanácsának egyik tagja nemrégiben azt nyilatkozta: Magyarország harminc éven belül szétesik. Nem tagja a bölcsek tanácsának az a nyugat-magyarországi, történelem–földrajz szakon főiskolát végzett, munka nélküli tanár fiatalember, aki azt mondja, hogy itt nincs jövő, innen el kell menni. Írországba készül. És megdöbbenő képet festett egy nyírségi főiskolai hallgató, amikor megkérdeztem, hogy hogyan látja az ország jövőjét: Magyarország már most sincs, gyakorlatilag eladták, kifosztották, néhány éven belül megszűnik, talán úgy, hogy Románia és Szlovákia összeér. S végül egy, a magyar nyelv iránt elkötelezett debreceni nyelvészprofesszor gondolatát idézem: „Kétszáz év múlva már nem lesz magyar nyelv.”

A nyelvek túlnyomó többségének gyors kihalásáról egy évtizede olvashatunk komor előrejelzéseket. Korábban is pusztultak ki nyelvek, és keletkeztek mások, most azonban lehetséges, hogy egy minden eddiginél nagyobb mérvű nyelvkihalás előtt áll az emberiség. Sok tízezer év alatt egy, vagy inkább kevés nyelvből lett sok ezer, majd megállt a nyelvek szaporodása, s egy-kétezer éve elkezdődött a nyelvek folyamatos visszaszorulása, kihalása. Ma még mindig sok ezer nyelvet számlálhatunk meg, ám a nyelvi közlés teljességét felmutató nyelvek száma alig néhány tucat, legföljebb száz. Ma úgy tűnik, hogy csak azoknak a nyelveknek van esélyük a fennmaradásra, amelyeket nagyobb, legalább több tízezres népesség beszél, és legalább egy országnak hivatalos nyelveként tartanak számon.

Akkor első pillantásra a magyar nyelvvel nincs komoly gond: 15 millió beszélővel ugyan aligha számolhatunk, de még mindig legalább 13–14 milliónyian beszélnek, igaz, így együtt több országban, de a tízmilliós Magyarországnak szinte kizárólagos nyelve. Tény, hogy a magyar nyelv statisztikailag nincs a néhány évtizeden belül kihalónak tűnő nyelvek listáján, míg a finnugor nyelvek többsége ott van, s már féltucatnyi ki is halt.

Megnyugtatóan ismételtethetjük, hogy a beszélők száma szerinti világranglistán a 40–50. hely között van a magyar nyelv, ebből a szempontból tehát nincs baj.

De sok más szempontból igen.

Egyértelműnek látszik, hogy egy nyelv fennmaradását, jövőjét sok tényező mellett kettő befolyásolja erőteljesen. Az egyik a már emlegetett államiság, vagyis egy olyan hatalmi berendezkedés, amely kinyilvánítja, hogy az adott nyelvre

szükség van. Kár tagadni, a nyelvek „erősorrendje” egyfajta hatalmi sorrend is. Az erős nyelvek terjeszkednek a többi rovására. A másik egy szubjektív elem: az identitás, az azonosságtudat. Ha nincs kötődés-ragaszkodás egy nyelvhez, akkor azt semmi sem tartja fenn. Ismerünk államiság nélküli nyelveket, több nagyobb nyelvet is, de identitás nélkül nem. Ha az identitással baj van, akkor a nyelv menthetetlenül visszaszorul, elenyésczik, kihal.

Intó példaként állhat előttünk, magyarok előtt a Kárpát-medence története, amely ismert és nem ismert népek és nyelvek nagy temetője. Egyes népek identitását még fölfedezhetjük (például besenyőkét, jászokét, kunokét), de a nyelvüket már nem.

A magyar nyelv esetében az államiság, Magyarország megléte fontos tényező. S most aligha képzelhető el olyan magyar politika, amely a magyar kultúrát és nyelvet föladrná. De az is nyilvánvaló, hogy a politika sokféle érdekek, kötelek foglya, s ismerünk a történelemből olyan országokat, amelyek jóváhagyták hódítók, gyarmatosítók nyelvét, sőt hivatalos nyelvvé erőltették azt. Tehát e területen sem lehetünk egészen nyugodtak.

S egyáltalán nem lehetünk nyugodtak a határokon kívül élő magyarok nyelvvel kapcsolatban. A magyar nyelvterület minden szélén, más országokban, a magyar nyelv szórványosodik, vagyis foszladozik, leszakad a nyelvtömről. A határokon kívül szinte mindenütt, más és más okok miatt, a magyar nyelv visszaszorulóban van. A magyar nyelv szétfejlődése, szétesése 1920-ban megindult, és az eltelt 90 év alatt – különböző mértékben – erőteljesen előrehaladt.

Az identitás kérdése az egyéni akarattól függ. Szögezzük le: az „azonosság”, az etnocentrikusság, vagyis a saját néphez, nyelvhez való erőteljesebb kötődés az egyik legősibb emberi érzelm, és éppen ezért nem kritizálható, nem gúnyolható. Természetes, ha valaki jobban szereti saját kultúráját, nyelvű sorstársait, mint másokat. Ezzel a természetes vonzóddással sokszor visszaéltek az elmúlt évszázadokban.

Pedig az ember természetes beállítódása, hogy koncentrikus körökben fogadja el és értékeli a másságot: előbb szereti családját, faluját, tájegységét, etnikumát, nemzetét, mint más kultúráját és más nyelvű embertársait. A „helyi jelleg”, a lokalitás tehát alapvető érték. Ezt rendszerint elég jól tudja a folklorista, a kulturális antropológus, a helytörténész, a nyelvjáráskutató és a nyelv művelő, mert ezeknek a „lokális” kulturális-nyelvi értékeknek a kutatója, és esetleg alkalmazója, népművelője.

És ezzel a „helyi jellegűséggel”, „helyi érdekűséggel” van nagy baj a 20., és immár a 21. században. A halmazfalu, útifalu, orsós utcájú falu, zsákfalu ma „világfaluvá” (global village) alakul: ennek előnyeivel és tengernyi hátrányával. Új országok, változó határok, átalakuló tájak, külső-belső migrációk, folyamatos politikai és gazdasági rendszerváltások, felfokozott közlekedés, tömegkommunikáció, informatika rendezi át újra és újra szellemi és gazdasági téren a kontinenseket.

A technokraták, a haladáspártiak mindig erősebbek, mert rendszerint erőszakosak. Jöjjenek csak az új technikák, építsünk utat, villamosítsunk, „gázosítsunk”, gépesítsünk, kemizáljunk, azután hozzunk létre mintafalvakat, majd

„racionalizáljunk”, körzetesítsünk, központosítsunk, bízunk mindent a piacra, különösen a nemzetközire...! A hagyománypártiak, akik az évszázadok által kipróbált és bevált módszerekre támaszkodnak, hamar megkapják a visszahúzó, maradi, esetleg nacionalista jelzőket.

Nyelvünk jelenét, jövőjét meghatározó külső tényezők

Az világos, hogy senki sem lép kétszer ugyanabba a folyóba, minden változik, a kultúra és a nyelv is. Aki ismeri a nyelv történetét, tudja, hogy a nyelvek egyszer, rendszerint a régmúlt homályában keletkeztek, majd kifejlődtek, hang-, szabály- és szóállományuk változott és folyamatosan változik, azután szétterjedtek vagy visszaszorultak, megmaradtak kisközösségi szinten, avagy kifejlődtek sokfunkciójú államnyelvvé. Mindenkinek más jutott, kinek ez, kinek az. A változás rendszerint többsebességű. Évezredekig alapvetően a lassú, fokról fokra való változás volt a jellemző: a kultúra és a nyelv formái a hagyományhoz kapcsolódnak. A hagyományátadás pedig csak fokozatosan mehet végbe, egyébként kulturális szakadás, kultúraváltás (akulturáció) következik be. Voltak lassan pergő évszázadok és voltak szinte forradalmi átalakulások. Manapság ez utóbbiak határozzák meg a kultúrák és nyelvek többségének alakulását.

Akiknek kétségük van afelől, hogy a külső hatásoknak mekkora szerepük van egy adott kultúrára és nyelvre, elég, ha az elmúlt 20–25, saját tapasztalatainkkal alátámasztott esztendőre gondolnak. Korábban azt mondták, hogy egy emberöltő egy nyelv életében semmiség, ekkora időtartamban, különösen érintettségben, „közelségben” a jelenségek nem ítéltetők meg. Csak ebben a negyedszázadban a magyar nyelvre hatott a politikai, gazdasági és kulturális rendszerváltás, a mediális és az informatikai forradalom. Mindezek főként globális hatásokat közvetítettek a magyar nyelvre és kultúrára.

Már jó ideje figyelmeztetek arra, hogy a mediális és az informatikai forradalom alapvető változásokat indított el a nyelvhasználatban, s rajta keresztül a nyelvben. A nyelvtörténészek pedig jóformán ott vannak „elakadva”, hogy az 1770-ben (!) kezdődött újmagyarnak nevezett nyelvi korszakot 1920-ig vagy 1945-ig számítsuk-e. Kétségtelenül nyelvtörténeti szempontból is tragikus helyzet alakult ki 1920 után hárommillió (de 2004 óta úgy gondolom, hogy minden) magyar számára, s 1945, de talán még inkább 1948 is sok tekintetben „nyelvi fordulat” is, ám az 1980-as évek végétől látványosan felgyorsuló mediális és informatikai áttörés ezeknél is erőteljesebb hatást mér a nyelvre, értelemszerűen más nyelvekre és kultúrákra is. Vagyis itt nem egyszerűen egy tologatható korszakhatárról van szó, hanem a nyelv változásának új minőségéről! Tehát értelemszerűen valamilyen nyelvi korszakhatár 1920, 1948, 1990 is, de ez utóbbi különbözik az előzőektől.

Az írásbeliség megjelenése forradalmi változást jelentett a nyelvek életében. A mediális forradalom az elektronikus médiumok (főleg rádió és televízió) fel-futását, elterjedését jelenti, természetesen sok más technológia elterjedésével, kereszteződésével karöltve. Ide sorolhatjuk a lemezjátszót, a szalagos és kazettás magnót, a videót, az üzenetrögzítőt. Az informatikai forradalom pedig a digitális technikát jelenti: számítógép, nyelvi szoftverek, világháló (web1 és web2), hon-

lapok, linkek, mobiltelefon, sms, mms, gps stb. A mediális forradalom lopakodó módon, lassú terjedéssel hozta magával a „másodlagos szóbeliséget” (Walter Ong), az informatikai ezen túlmenően a „másodlagos írásbeliséget”. A nyelvnek évezredekig csak egyetlen létmódja volt: a beszéd, majd néhány ezer évvel ezelőtt megjelent és sok ezer év alatt elterjedt az írásbeliség (utolsó ötszáz éve, a vége a könyvvilág, az ún. Gutenberg-galaxis), most pedig szinte a szemünk előtt jelent meg a másodlagos szóbeliség és a másodlagos írásbeliség. Mindezeket a tudomány nem is sejtette, a szociológusok, filozófusok és kommunikációkutatók vették előbb észre, hogy itt nem egyszerű változások, hanem minőségi átalakulások folynak, a nyelvészek sok tekintetben ma is érzéketlenek e jelenségek iránt, és a kommunikáció területére utalják. Pedig ha csak egyetlen új, a technológiák hatására létrejött nyelvi jelenségnek a mélyére tekintenének, megdöbbentő tapasztalatokra tennének szert. Ilyen például az sms technológiája által létrejött sms-nyelv, amelynek még húszéves története sincs. Az sms eleinte csökevényes nyelvhasználati módnak, táviratpótlónak tűnt, mára azonban számos nyelvhasználati helyzetben elsőrendűvé vált, nemcsak üzenet-, hanem folklórhordozó, és persze van már sms-irodalom is. Korlátozott jeltovábbítási lehetősége miatt közösségi szabályokon alapuló verbális + képi rövidítéses technológiája jött létre, amely sok korábbi írásbeliség technikáját magába olvasztja (pl. a képírás, szótagírás, rovásírás). Az élő nyelvhasználat sokcsatornás, lineáris és alineáris, az írás lineáris szabályokba van szervezve, a másodlagos szóbeliség alapvetően lineáris maradt, de visszahozott valamit a kiegészítő csatornákból, a másodlagos írásbeliség a hipertextualitás elvével felrúgja a linearitást. Vannak, akik azt mondják, nincsen dráma, hiszen ma a technológiák segítségével mindaz megvan, ami eddig megvolt: csakhogy a minőségi és mennyiségi átalakulás nagyon gyors, az alkalmazkodóképesség már nem annyira, a folyamatok letisztulása és megértése pedig messze elmaradt a jelentől.

A gyors változások tehát létrehozták a magyar nyelv új használati módjait is: a másodlagos szóbeliséget, a másodlagos írásbeliséget (azon belül például az sms-nyelvet), amelyek folyamatosan interferálnak a hagyományos beszéddel és írással, így megkezdődött a közöttük való folyamatos határátlépés, átjárás, egyszóval a beszédben és az írásban is felgyorsulnak a nyelvi változások.

Tökéletesen mutatják ezt a helyzetet a különféle készségbeli hiányok, elmaradások. Romlik az olvasás- és íráskészség, de a nyilvános (félnyilvános) beszédkultúrában is kommunikációs zavarok és konfliktusok sorát figyelhetjük meg. A hagyományos olvasásmód és írásmód hanyatlása már az egyetemeken is tapasztalható.

Az olvasás-írás-beszéd közötti sokrétű kapcsolatot számos vizsgálat kimutatta. Aki sokat olvas, jobb helyesíró, és kifejezőkészsége is árnyaltabb. Az olvasás kapcsolatban van a gondolkodással és a memóriával is. Nem véletlenül mondják, az olvasás = fordított retorika. Aki sokat és változatos szövegeket olvas, jobban érti a megnyilatkozásokat, kevésbé vezethető félre. Az olvasás terapeutikus jelentőséggel is bír: életmód-gazdagító, konfliktusmegoldó szerepű. Az írás leginkább a fegyelmezettséggel, a logikus gondolkodással, a szintetizáló képességgel, az érveléssel, a szillogizmusokkal van kapcsolatban. A beszéd nem csupán információtováb-

bító lehetőség, hanem az ember sokoldalú érzelmi, közösségi kiteljesedésének, egészen általánosan a viselkedésének a megnyilvánulása; ezért zavarai szociális, pszichikai, mentális következményekkel járhatnak. Csak ezek területén találunk ma tengernyi bajt: beszédhibát, diszlexiát, diszgráfiát, helyesírási bizonytalanságokat, könyvtől való elfordulást, nemzetközi mérésekkel alátámasztott szövegértési problémákat, kommunikációs zavarok garmadáját.

Jelentős részük összefüggésben van a technológiákkal, a technológiák eredményezte felgyorsult világgal, az azokra adott mentális válaszokkal. Ahogy a következő, pusztán nyelvi szempontból is vizsgálható jelenségek.

Példák a gyorsan változó magyar nyelvre

Ha szigorúan a nyelven belül maradunk, szép számmal válogathatunk új, vadonatúj jelenségeket a hangtan, a nyelvtan és a szókészlettan világából.

Az elmúlt 30 évben összehasonlító vizsgálatokat végezve egyik nyelvész-retorikusunk a következő jelenségekre hívta fel a figyelmet. Terjed a zárt szájú beszéd, melynek következménye a hosszú magánhangzók röviden ejtése, vagyis csökken a magyar hangzók kvantitása. Gyengült az r ejtése (korábban háromnégy pördület, ma már csak egy). A magyar hangzók az m, n, ny kivételével orálisak, viszont egyre gyakoribb a nazális, orrhangzós beszéd. Feltűnő változás zajlik a hanglejtésben (mondatvégek felkapása, az ún. kunkorítás), látványos a megnövekedett hangerő és beszédsebesség, amely mind visszahat az artikulációs bázisra. Vagyis a magyar hangzóállomány dokumentált módon viszonylag rövid idő alatt változik. Változik a kvantitása (mennyisége) és kvalitása (minősége). A jelenséget besorolhatjuk a simító (lenizációs) folyamatok körébe, melynek eredményeként a „kényelmes ejtésre” törekszik a beszélő. Az egyik kísérleti fonetikával évtizedek óta foglalkozó magyar fonetikus a következőképpen összegzi a magyar hangállomány átalakulását: „Végeredményben eltűnnek azok a tulajdonságok, amelyek a magyar beszédet a kiemelten jó hangzású, zeneiségével kellemes benyomást keltő nyelvek közé emelték. Vokalikusból konzonantikussá alakul.” Ez a lényeg: egy alapvetően magánhangzós nyelv a 20. század végén, a 21. század elején rövid idő alatt mérhetően elveszíti alapvető kvalitását. Ezt a folyamatot egyértelműen egyszerűsödésnek, szegényedésnek határozhatjuk meg.

A nyelvtani rendszerben zajló változások összetettsége folytán sokkal nehezebb az okokra és a következményekre egyértelműen, sommásan következtetni. Az én meglátásaim az egyszerűsödés – bonyolultabbá válás dichotómiájában grammatikai területen az „alulszerkesztést”, vagyis a grammatikai szabályok gyengülését, egyúttal a grammatikai és szókészletteni területen inkább az egyszerűsödést, az egysíkúsodást erősítik meg. Természetesen a nyelvi rendszer hasonlítható a kanyargó folyóhoz: az egyik oldalon „bont”, a másik oldalon „épít”. Az elmúlt évszázadban egyszerűsödtek az igeidők (ma csak egyetlen grammatikai múlt és jövő időt használnak általánosságban a magyar nyelvben), de közben kiépült egy bonyolultabb igezőtő rendszer (nemcsak új igezőtős igékkel, hanem az igezőtők szörendi helyének változtatásával is). Az igezőtős

igék hallatlan karrierje azonban nemcsak építi, de bontja is a rendszert. A be-igekötő új jelentései gazdagodásnak foghatók fel. A nyelvi rendszer szabályait követő neologizmusok: befelé irányulás ('befelé': valaki/valami bejut valahová): bedönget, berosszalkodik, belinkel, beapplicál, bebulizik, behazudik, teljesség (totális akcióminőség, 'nagy/teljes területet érintve'): beiszapodosik, beerdősödik, bekameráz, belámpáz, telítettség (szaturatív akcióminőség, 'nagy vagy kielégítő mértékben végzett cselekvés'): beszik, bekolázik, befröccsözik, bedrogozik. Új használati lehetőséget mutat az intenzív/fokozott lelkiállapotba való kerülés, elmerülés: beidegesedik, beszerelmesedik, bealszik, behisztizik. A más igekötők helyén megjelenő be- azonban a rendszer zavarát, keveredését, a közlési logika megingását mutatja: fel- helyett: bedereng, begyorsul, besül valamivel, befrissít; le- igekötő helyén: belassul, beég; el- igekötő helyén: beajul, bealszik, bepróbál; ki- igekötő helyén: betavasodik, beélesít; meg- igekötő helyén: bedermed, berotbad, bealáz, beelőz, betámad, bevéd, bepróbálkozik; illetve igekötőtlen igéken: beaggódik, beérdeklődik, bekorlátoz, bereklámoz, beriaszt, bepályázik stb.

A jelenség magyarázatában a nyelvész utal arra, hogy a magyarban az eredetileg téri viszonyokat tükröző igekötők általánosulási folyamaton mennek át, a jelentésviszonyok neutralizálódnak, kevésbé differenciáltabbá válnak. Az igényes magyar nyelvi beszélők mindennapi tapasztalata és panasza, hogy egyre több a „szabálytalan” igekötős ige. A jelenség egyébként a szlengben indult el, de a rendszerváltás óta szinte egyeduralkodóvá vált kereskedelmi médiában, bulvársajtóban fölerősödött.

A különféle rövidüléssel és ikonikus (képi) technikák ma már egy új nyelvet hoztak létre, az ún. sms-nyelvet, amelyen versek, novellák is születnek. Tipikus sms-rövidített ünnepi jókívánság: kkü és búék (kellemes karácsonyi ünnepeket és boldog új évet kívánok). Az sms- és interneten használt „csetnyelv” új nyelvi létmódot, az ún. másodlagos írásbeliséget jelent.

Az alaktani rövidülések ugyancsak fölfoghatók általános nyelvészeti jelenségnek, kapcsolatba hozhatók a beszédtempó felgyorsulásának igazolt tényével, vagy magyarázhatók „a legkisebb erőfeszítés elvét” megfogalmazó Zipf-törvénnyel.

A rendszerváltás elsősorban szókészleti területen jelentett tömeges változást. Az első föltűnő jelenség a hatalmi szerkezet megváltozásának következménye, a terminológiaváltás volt: a szocializmus politikai, államigazgatási terminológiájának megváltoztatása, részben korábbi, 1948 előtti terminológia újra bevezetése, részben új terminológia alkotása. A hivatali életben emblematikus volt az elvtárs/elvtársnő megszólítás gyors elhagyása. A szókészleti átalakulásban leginkább szembevetendő a szlengszókészlet, valamint a nyelvi agresszió kifejezőkészségének „felszínre”, a nyilvánosság terébe való kerülése. Erre mondják a beszélők, hogy „durvul a nyelvhasználat”. És természetesen a magyar nyelvet is érinti az angol nyelvi imperializmus. Terjednek egészében angol nyelvű formák (casting, cool, roadshow, shop), magyarosított, magyar toldalékokkal ellátott angol nyelvi szavak ([be]csekkol, bodyzik, shoppingol) és a tükörfordítások. A tükörfordítás lehet tiszta, szolgai és alaktani változással járó. Példák a tiszta tükörfordításra: böngésző (browser), másság (otherness), megvalósíthatóság (feasibility), árnyék-kormány (shadow cabinet), költséghatékony (cost efficient). Az alaktani változás-

sal járó tükörfordítások egy-egy szóeleme eltér az angol eredetitől: élethosszig tartó tanulás (lifelong learning), értékesítési pont (point of sale), köszöntő ital (welcome drink).

A tükörfordítások közé sorolhatjuk a média által terjesztett új helyzetmondákat, amelyek eleinte idegenül hangoztak a magyar „fül” számára, de lassan átmentek a hétköznapi nyelvhasználatba: *Maradjanak velünk* (*Stay with us*), *Ne menjenek sehova* (*Don't go anywhere*), *Legyen szép napjuk* (*Have a nice day*). Ezek a jelenségek már a sajátos nyelvi hagyományokat veszélyeztetik.

A változás sebessége

A változások dokumentált módon egyre nagyobb gyorsasággal jelennek meg. A változás sebessége nyilvánvalóan még tovább gyorsulhat, de a befogadásra, megállapodásra, letisztulásra több idő kell. Ha erre nem jut idő, akkor az egyik oldalról több lesz az üres, fölösleges beszéd, a végig nem gondolt gondolat, az öncélú fecsegés, a végletekig egyszerűsödő (esetenként durvuló) beszéd, a másik oldalon pedig a félreértés, meg nem értés, s az ezzel együtt járó intolerancia. A nyelvi változások sebessége megszakíthatja a kulturális-nyelvi hagyományokhoz való kötődést. A korábbi, akár néhány évtizedes szövegek annyira archaikusnak tűnnek, hogy olvasatlanná válnak. Senki nem gondolhatja, hogy ez a távoli jövő. Míg korábban legfőljebb Zrínyi Miklós volt nehezen olvasható, ma már Arany János és Jókai Mór is az, és hamarosan Mikszáth és Móricz is a nehezen olvasható művek listájára kerül. Azt még elképzelni sem tudjuk, hogy a nyelvi deficitből fakadóan milyen hatással lehet egy jelenkori vagy későbbi nemzedékre a hagyományos nemzeti és anyanyelvi értékek iránti érzéketlenség. Nyilvánvalóan tűnik, hogy ezek helyén más, könnyebben befogadható, elsajátítható, megemészthető privilegizált értékek jelennek meg; és megtörténik az, amitől legjobban óvna az ember ismerői, a kulturális antropológusok és pszichológusok: a hagyományszakadás. A nyelvi hagyományok fellazulása megszünteti a generációk közötti hagyományátadást. A hagyományait elvesztő ember közösség nélküli, a társadalomban gyökértelen, magányos, atomisztikus, az etológus szavaival „egyszemélyes csoport”. Aki érzéketlen „visszafelé”, az „ősei” irányába, ebből fakadóan meglehetősen közömbös a jelen korra és a jövő iránt is. Környezetkihasználó életet él, hedonista, „élvezetvallásoknak” áldoz, s mivel nem érték számára, nem törődik azzal, hogy közösségét és benne önmagát megtartó kultúráját, nyelvét ápolja, örökölni hagyja. Mellékhatásként persze társadalmi és lelki bajok (tegyük hozzá: kommunikációs-nyelvi bajok) sokaságával lesz megáldva, a megoldások, a terápiák keresése fölemészti energiáinak nagy részét, alkotásra alig futja, vegetál.

A felejtés kultúrája

A változás és a felejtés egymást feltételezi. Felgyorsul a felejtés kultúrája. A történelemben számos példa van arra, hogy egy birodalom összeomlása után a megmaradó emberek egy-két generáció alatt elfelejtették annak kultúráját, írás-

beliségét, városait az őserdő benőtte, s ma döbbenet állunk az őserdőből kibontott városok előtt. Pedig volt olyan, amelyet csak néhány száz éve hagytak el... A felejtés kultúrájának számos (nyelvi) tünete kimutatható a magyar társadalomban: a rendszerváltás után születettekben a közelmúlt iránti csökkent figyelem, a nagy- és dédszülők világának (sokszor nevének) tudatlansága, régi szövegek, a közösségi frazémák, memoriterek ismeretének teljes hiánya, a választékos, helyzethez illeszkedő sokrétű nyelvi formák (például megszólításformák) iránti érzéketlenség. Talán még jobban érthető a felejtés jelenlévő könyörtelen hatása, ha arra gondolunk, hogy mennyire visszaszorult a kiváló esztétikai értéket jelentő közelmúlt magyar lírája iránti érdeklődés. Egy irodalmi lapban elég felsorolni a következő neveket: Simon István, Garai Gábor, Zelk Zoltán, Kálnoky László, Ladányi Mihály... ki olvassa őket, ki hivatkozik rájuk, akad-e egyetemista, aki körükből választ szakdolgozati témát? Nyilván ugyanez lesz a helyzet másokkal is.

Ezt bizonyítandó szóasszociációs vizsgálatot végeztem 40 magyar szakos (!) egyetemistával. A felmérés lényege az volt, hogy megadott hívó szóra (jelen esetben tulajdonnévre) kellett azonnali asszociációt írni. Az első ez volt: Abda. A 40-ből egyetlenegy esetben jött be Radnóti Miklós neve. Egy esetben az „örömlányok”, néhány esetben „falu, település”, valamint a „labda” szó bukkant fel. Mohács, Pusztaszer és Verecke esetében jóval nagyobb volt a valós történelmi tényekre való utalások száma. Recskről többeknek eszébe jutott tábor, bánya, gyűjtő-, munka-, haláltábor, de ketten bejelölték Radnótit is. Sopronkőhida a legtöbb esetben semmi asszociációt nem hívott elő. Pozsony esetében sokan említették az országgyűlést, Vizsoly esetében a felénél többen a bibliát. Nové Zámky és Újvidék kapcsán gyakorlatilag semmilyen releváns tény nem tudtak elmondani.

A kis felmérés semmilyen szempontból nem reprezentatív. De azért rámutat pontokra, amelyeken már elindult a felejtés.

Hogyan jön a nyelvhalál?

A nyelvhalál nem úgy következik be, hogy a nyelv fogja magát és meghal. A nyelvhalált a nyelv fokozatos visszaszorulása előzi meg. Először a nyelv nyilvános, hivatalos használata szorul vissza. Nehéz hivatalos ügyeket intézni az adott nyelven. A médiában csökken az adott nyelv használata. Az oktatásban először csak néhány iskolatípusban, néhány tantárgy esetében bukkán fel egy „fontosabb” vagy „sikeresebb” nyelv, majd ennek aránya fokozatosan nő. A folyamat végén az adott nyelv már csak az alapiskolában és egyetlen tárgyként létezik. Egyre több helyen tesznek megjegyzést, hogy nem kellene ezen a nyelven beszélni. Esetleg tiltják is. A szakmákban, tudományokban már nem lehet használni a nyelvet, mert a szakmákat idegen nyelven tanulták. Folyamatosan váltogatni kell a nyelveket. Ezután a nyelv a baráti társaságokba, majd a családokba szorul vissza. Szerencsés esetében a templomban még hallható. A családban legtovább a nagymama és a nagypapa beszél. Még ezen a nyelven mondanak mesét az unokának, aki már többnyire egy más nyelven beszél a szüleivel. A gyermek már csak néhány dalt, mesét, állandósult szókapcsolatot

ismer a nyelven. Még egész életében felismeri, de már nem használja. Gyerekei már csak hírből ismerik.

Egy nyelv visszaszorulására különböző, jól megfigyelhető nyelvi tények is figyelmeztetnek. Ilyen például a kétnyelvűség, amely rendszerint sohasem kiegyensúlyozott, hanem mindig egy nyelv javára fordul át. Az egyenlőtlen kétnyelvűség esetében az egyik nyelv hamarosan „félnyelvvé” válik. Egyre több benne a vegyes vagy kevert nyelvű forma. Egyre több olyan mondat mondható, amelyben a fogalmak már nem anyanyelvűek, a grammatikai viszonyok azonban még igen. Érdekes, a grammatika jobban ellenáll a támadásnak, mint a szókészlet. A félnyelven egyre kevesebb minden fejezhető ki. Hamarosan el is hagyják.

Nyelvünk jövője

A fejlett nyelvek közeljövőjében a technológiai hatások miatt a változások, alakulások további felgyorsulására lehet számítani. Ám azt is tudjuk, hogy a nyelvi változások nem gyorsíthatók káros következmények nélkül. Az azonnali következmények között a félreértés vagy a meg nem értés szerepel az első helyen, a távolabbi következmények pedig már az emberi nem csodáját, a hallatlan fejlődés, kiugrás eredményét, a kulturális evolúciót fenyegetik.

A felelősség az írástudóké. Kevésbé azoké, akik talán „főlösképpen” riogatnak, sokkal inkább azoké, akik kicsinylik a veszélyt. Felelősök az írók, költők is, akik először riasztották el a nagyobb tömegben jelentkező olvasóközönséget. Felelősök a tudósok, az ítések, akik akaratlanul az érdeklődő, nyitott olvasók megmaradt tömegeit rekesztették az értékes irodalom kívülré. Felelősök mindazok, akik kikezdték az anyanyelvhez fűződő antropológiai érzelmet.

Herder jóslata a magyar nyelv közeli, 19. századi pusztulásáról nem vált be, mert a jóslat akkor fölrázta a gondolkodó embereket, mélyen érintett mindenkit, aki magyarul beszélt, és cselekvésre (nyelvújításra) ösztönzött. De lehet, hogy később mégis beteljesülhet a jóslat. Például akkor, ha mi most nem teszünk semmit, csak tétlenül szemléljük a történelem folyását. A nyelvek között harc folyik, sokan maradnak alul, vegyük tudomásul, hogy a magyar nyelv jövője senkit sem érdekel rajtunk, magyarokon kívül. Ha pedig túljutunk egy kritikus helyzeten, már semmi sem tudja megállítani a nyelv pusztulását. Még nem tartunk ott, de korántsem ülhettünk nyugodtan a babérjainkon. Egy biztos: a nyelvi versenynek lesznek győztesei és vesztesei.